

σθημά μου βγήκε σέ δυò χρόνια ἀληθινò — òτι δὲ θ' ἀργοῦσε νὰ ρθει ἡ ὥρα πού ò Θεὸς θὰ με χῶριζε καὶ μένα γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ δάσκαλό μου. Κ' ἀρχισα ἀπὸ τότε νὰ λέω ἀδιάκοπα μέσα μου τοὺς στίχους:

«Ἦρας ὀδηγὸν ἔμὸν ἐξ ὀφθαλμῶν μου,
ὦ φιλάνθρωπε, καὶ κατέλιπες μόνον,
πάντως ὀρφανόν, πάντως μεμονωμένον,
πάντως ἐκ πάντων ἀβοήθητον ὄντα...».

Καὶ τὸ χειρότερο πού σημειώθηκε μέσα μου δὲν ἦταν τὸ προαίσθημα. Ὄταν πιά πέθανε ò δάσκαλός μου, ἀρχισα νὰ ρωτᾶω τὸν ἑαυτὸ μου. Μήπως τὸ προαίσθημά μου ἔκρυβε μέσα του τὴν ἐπιθυμία μου; Μήπως εἶχα, ἄθελά μου, ἐπιθυμήσει τὸ θάνατο ἐκείνου πού τόσο σεβόμουν καὶ ἀγαποῦσα; Ὡς τὰ σήμερα — καὶ πᾶνε τόσες δεκαετίες ἀπὸ τότε — με βασανίζει ἡ σκέψη αὐτή. Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου· κι' ἀκόμα λιγώτερο τὴν ἴδια του τὴν ψυχὴ. Μέσα μου καθρεφτίζεται κάπως ἡ ψυχὴ τοῦ διπλανοῦ μου. Ἡ δική μου, ὁμως, ἡ ψυχὴ δὲν καθρεφτίζεται, γιὰ μένα τὸν ἴδιον, πουθενά. Ἐτσι δὲ μπορῶ ποτέ μου νὰ συλλάβω οὔτε τὸ πιὸ θολὸ τῆς εἰδῶλο, οὔτε κἂν τὴ σκιά τῆς.

27

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1416 ἦταν ζεστό, βαρὺ, πνιγηρὸ καὶ πολὺ κρίσιμο γιὰ τὴ ζωὴ μου. Ὁ δάσκαλός μου πού, ἀνοίγοντάς μου με τοὺς ὕμνους τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου Συμεῶν τὸ δρόμο τῆς ψυχῆς, με βόηθησε νὰ νικήσω τὶς μεγάλες καὶ ὀδυνηρὲς ἀνησυχίες τοῦ κορμιοῦ μου, φοβήθηκε — ὅπως κρίνω σήμερα, ἀναπολώνοντας τὶς ὥρες ἐκεῖνες — ὅτι κι' αὐτὴ ἡ ἀπότομη καὶ ἀπόλυτη μετάπτωση μποροῦσε νὰ με βλάψει. Ὅπως ἤξερε ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸς ὁ ἴδιος, ἔτσι ἤξερε ὅτι κ' ἐγὼ δὲν ἦμουν δυνατὸς. Γιὰ ὅσους δὲν εἶναι δυνατοί, κάθε ἀκρότητα εἶν' ἐπικίνδυνη, ἀκόμα κ' ἐκείνη πού σημαίνει τὴν ἀπόλυτη ἀρετὴ. Κι' αὐτὴ ἡ ἀρετὴ, ὅταν εἶναι ἀπόλυτη, βρίσκεται στὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, καὶ πρέπει ν'ἔχεις μεγάλη δύναμη γιὰ ν' ἀποφύγεις νὰ πέσεις. Ἄν δὲν ἔχεις τὴ μεγάλη καὶ θεία δύναμη μέσα σου, γκρεμίζεσαι, χάνεις τὰ λογικά σου, παραφρονεῖς. Ὁ δάσκαλός μου φοβήθηκε ὅτι ὁ δρόμος τῆς ψυχῆς, ὀδηγώντας με — ἐμένα τὸν ἀδύνατο — στὸ ἀπόλυτο, μποροῦσε νὰ με κάνει νὰ χάσω τὴν ἰσορροπία μου. Ἐτσι, τὸ καλοκαίρι ἢ μᾶλλον τὸ φθινόπωρο ἐκεῖνο πού ἔμεινα τρεῖς μῆνες στὸν Ὀμπλό, ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ με κάμει ν' ἀποφύγω τὴ μονομανία. Ὁ ἴδιος ἀνθρωπος πού με ἐμύησε στὴ μυστικὴ ποίηση τοῦ Συμεῶν, με πῆρε ἀπὸ τὸ χέρι γιὰ νὰ με πάει μακριὰ τῆς.

Στὴν ἀρχὴ αἰσθάνθηκα, ὅπως ἦταν φυσικό, μιὰ μεγάλη ἀντί-

δραση. Ὁ Συμεών, οἱ ὕμνοι του, ἡ ζωὴ του, ὅπως τὴν ἔχει ἀφηγηθεῖ ὁ μαθητὴς του Νικήτας Στηθάτος, ἦταν γιὰ μένα ἕνα καταφύγιο. Μέσα στὸ πέλαγος τῆς ἐφηβικῆς ἀνησυχίας μου, ὅπου εἶχα διατρέξει τὸν κίνδυνο νὰ πνιγῶ, βρῆκα ἐπιτέλους ἕνα νησάκι, ἐρημικό, γυμνό, ἀκατοίκητο, γεμάτο βράχια· ὥστόσο στερεό, ἀκλόνητο, ἀπολέμητο. Ὁ ἴδιος ὁ δάσκαλός μου μὲ εἶχε ὀδηγήσει ἐκεῖ. Γιατί δὲ μ' ἀφήνει — ἔτσι σκεπτόμουνα — νὰ ζήσω ἐκεῖ γιὰ πάντα; Ἀφοῦ ξέφυγα (καὶ χρειάσθηκα κόπο γιὰ νὰ ξεφύγω) ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Χρυσορρόης, γιατί νὰ μὴν εἶναι ἡ φυγὴ μου ὀριστικὴ καὶ ἀνέκκλητη; Μπορεῖ ἡ φυγὴ νὰ μὴν εἶναι νίκη. Τί μ' ἐνίαζε ὁμως ἡ νίκη; Τὶς μέρες ἐκεῖνες εἶχα λυτρωθεῖ ἀπὸ κάθε ματαιότητα. Καὶ ἡ νίκη — τώρα τὸ ξέρω πιά καλά, γιατί μοῦ τὸ δίδαξε καὶ ἡ πείρα — εἶναι τὸ πιὸ μάταιο πρᾶγμα στὸν κόσμο.

Γιὰ ν' ἀντιπερισπάσει τὴν ἀποκλειστικὴν προσήλωσή μου στὴ μυστικὴ ποίηση τοῦ ὁσίου Συμεών, ἀκολούθησε ὁ δάσκαλός μου μιὰ πολὺ ἐξυπνὴ μέθοδος ποὺ στὸ τέλος ἐπίασε. Σήμερα δὲν ξέρω ἂν ἦταν στ' ἀλήθεια ἡ μέθοδός του ποὺ ἔφερε τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ἂν ἦταν ἡ δική μου φύση τόσο ἄστατη πού, καὶ χωρὶς τὴν προσπάθεια τοῦ δασκάλου μου, θὰ μ' ἔκανε ν' ἀλλάξω πάλι δρόμο στὴν πορεία μου. Ὅπως καὶ νᾶχει τὸ πρᾶγμα, ἡ μέθοδος τοῦ δασκάλου μου ἦταν ἡ ἀκόλουθη: Ἀφοῦ εἶχα τόσο φανατικὰ προσηλωθεῖ στὴ μυστικὴ οὐσία τῶν ὕμνων τοῦ Συμεών, πῆγε νὰ στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον μου ἀπὸ τὴν οὐσία τῶν ὕμνων στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη ποὺ σημείωσε ἡ μυστικὴ χριστιανικὴ ποίηση καὶ γενικὰ ἡ μυστικὴ ἔνωση τῶν Χριστιανῶν μὲ τὸν Θεό, ἀπὸ τὶς μέρες τοῦ μακαρίου Ἰωάννου τῆς Κλίμακος ὡς τὶς μέρες — κ' οἱ τελευταῖες ἦταν τότε ἀρκετὰ κοντὰ μας — τῶν Ἠσυχαστῶν. Ἐκινώντας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, (καὶ παραλείποντας, τότε, νὰ πάει πιὸ πίσω, στὴ μυστικὴ ποίηση Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἢ καὶ στὶς βαθύτατες μυστικὲς ρήσεις ποὺ λένε ὅτι τὶς ἔγραψε Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης) ἤξερε ὁ δάσκαλός μου ὅτι θὰ μ' ἔκανε ὅπωςδήποτε νὰ ἐνδιαφερθῶ. Ὅπως διηγεῖται ὁ Νικήτας Στηθάτος, ὁ ὁσιος Συμεών, ὁ ποιητὴς τῶν ὕμνων ποὺ μὲ εἶχαν τόσο ἀπορροφήσει, εἶχε ἀπὸ νέος, πρὶν ἀκόμα μπεῖ στὸ μοναστήρι, μελετήσῃ καὶ ἀγαπήσῃ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος. Ἔτσι, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω, ἄρχισε νὰ μὲ παρασύρει ὁ δάσκαλός μου πρὸς τὸν ἱστορικὸ καὶ ἐξωτερικὸ ἀντίκτυπο ποὺ εἶχαν οἱ ἐσωτερικὲς καὶ μυστικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν Θεό. Τὸν Συμεών μοῦ τὸν παρουσίασε ὁ δάσκαλός μου ὡς τὸ μεγάλο πρόδρομο τῶν Ἠσυχαστῶν πού, ἐνῶ σκοπὸς καὶ νόημα τῆς ζωῆς τους ἦταν ἡ ἡσυχία καὶ ἡ σιωπὴ, ἔκαναν μεγάλο κρότο στὴν ἐπιφάνεια τῆς ἱστορίας.

Γιὰ τὸν ἀββᾶ Ἰωάννη, ποὺ ἦταν ἡγούμενος « τῶν ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει μοναχῶν » γύρω στὸ ἔτος 570 ἢ ἀργότερα, μοῦ εἶχε μιλήσει καὶ ἄλλοτε ὁ δάσκαλός μου. Ὅσες φορές μοῦ μιλοῦσε γιὰ τοὺς μεγάλους Νόμους τῆς Μοναδικῆς Πολιτείας, τοὺς ἀνεφάρμοστους σὲ ψυχὲς ἀδύνατες σὰν τῆ δική του καὶ τῆ δική μου, ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου ὅτι τῖς « πνευματικὲς πλάκες » ποὺ ἐπάνω τους εἶναι χαραγμένοι οἱ νόμοι αὐτοὶ τῖς διάβασε καλύτερα ἀπ' ὅλους ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος. Ἦταν κι' ὁ Μέγας Βασίλειος καλὸς ἀναγνώστης τῶν πλακῶν αὐτῶν· ὥστόσο, ὁ πιὸ μυστικὸς καὶ προσεκτικὸς ἀναγνώστης ἦταν ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ποὺ, δέκα χρονῶν παιδί, ἔφυγε ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ πῆγε στὸ ὄρος Σινᾶ, ὅπου δάσκαλός του, στὰ χρόνια τῆς δοκιμασίας του, ἦταν ἓνας τέλειος καὶ σχεδὸν « ἀφανέρωτος » ἄνθρωπος, ὁ Μαρτύριος. Ὁ βιογράφος τοῦ Ἰωάννου, ὁ μοναχὸς Δανιήλ, μᾶς φανέρωσε κάπως τὸν Μαρτύριο ποὺ πῆρε τὸ θαυμάσιο παιδί στὰ χέρια του καὶ τῶκαμε ἀξιο νὰ γίνεῖ ὁ καλύτερος νομοθέτης ἢ ἔστω ἀναγνώστης τῶν πνευματικῶν πλακῶν τῆς Μοναδικῆς Πολιτείας.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι, πρὶν συνδυάσει ὁ δάσκαλός μου τὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος μὲ τὸν ἀγαπημένο μου ποιητὴ Συμεών, τὸν νέο Θεολόγο, δὲν εἶχα προσέξει πολὺ τὰ ὅσα μοῦ εἶχε πεῖ κάμποσες φορές γι' αὐτόν. Τώρα, ὅμως, ποὺ ἔμαθα ὅτι ὁ Συμεών εἶχε σταθεῖ μ' εὐλάβεια μπροστὰ στὴ φοβερὴ ἐπιταγὴ τοῦ Ἰωάννου ποὺ ἀπαιτεῖ τὴ νέκρωση τοῦ νοῦ πρὶν ἀπὸ τὴ νέκρωση τοῦ σώματος, τ' αὐτιά τῆς ψυχῆς μου ἀνοιξαν, καὶ ζητοῦσαν ν' ἀκούσουν περισσότερα γιὰ τὸν μεγάλον ἐκεῖνον ἄνθρωπο καὶ δάσκαλο ποὺ δίδαξε τὴν ἀνάβαση στὰ σκαλοπάτια τῆς Κλίμακος ποὺ φθάνει ὡς τὸν οὐρανό.

Μπορεῖ, ὅμως, ὁ ἄνθρωπος, ὅσο ζεῖ ἀκόμα ἐπάνω στὴ γῆ, νὰ φθάσει ὡς τὸν οὐρανό; Διαβάζοντας τὸ βιβλίο τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος « Πλάκες πνευματικαί », βλέπουμε ὅτι μπορεῖ. Ἀλλὰ μ π ο ρ ε ῖ, ἂν εἶναι τ ὁ σ ο δυνατὸς ποὺ νὰ νεκρώνει τὸν ἑαυτό του καὶ ὅσο ζεῖ στὸν κόσμον! Γιὰ νὰ φθάσουμε στὸν οὐρανό, πρὶν ἀποβάλλουμε τὸ φθαρτὸ ἔνδυμα ποὺ λέγεται σῶμα, πρέπει νὰ ξενιτευθοῦμε τόσο ἀπὸ τὸ καθετὶ γύρω μας ποὺ ἡ γνώση μας νὰ μὴν ἔχει πιά καμμιά σχέση μὲ τὸν κόσμον καὶ μὲ τὸν ζωντανὸν ἑαυτό μας. Ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος λέει: « Ξενιτεία ἐστίν... ἀγνωστος σοφία, ἀδημοσίευτος σύνεσις..., ἀθεώρητος σκοπός..., σιωπῆς βυθός ». Θεωρώντας τὸ μοναχὸ ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπο, διατυπώνει τὴν ὑπέροχη φράση: « Μοναχὸς ἐστὶν κατώδυνος ψυχὴ ἐν διηνεκεῖ μνήμη θανάτου ἀδολεσχοῦσα, καὶ ὑπνώπτουσα, καὶ γρηγοροῦσα ». Ἡ « διηνεκὴς μνήμη θανάτου » δὲν εἶναι μονάχα

ένα παιχνίδι τῆς μνήμης καὶ τοῦ νοῦ. Ἡ ψυχὴ, «κατώδυνος», δηλαδή βυθισμένη στὴν πιὸ μεγάλη θλίψη – θλίψη ποὺ τὴν προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ μέσ’ στὸ φθαρτὸ σῶμα –, ἀφιερώνεται στὸ θάνατο σὰ ν’ ἀνήκει ἤδη στὸν κόσμο τοῦ θανάτου. «Μνήμη θανάτου ἐστὶ καθημερινὸς θάνατος». Οἱ ρήσεις αὐτὲς τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος περιέχουν, μοῦ ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου, σκέψεις καὶ πνευματικὲς ἐπιταγὲς ποῦ, χίλια χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τοῦ Σινᾶ, τίς εἶχε διατυπώσει κι’ ὁ Σωκράτης, ὅπως βλέπουμε στὸν «Φαίδωνα» τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Σωκράτης εἶπε: «Κινδυνεύουσι γὰρ ὅσοι τυγχάνουσιν ὀρθῶς ἀπτόμενοι φιλοσοφίας λεληθέναι τοὺς ἄλλους, ὅτι οὐδὲν ἄλλο αὐτοὶ ἐπιτηδεύουσιν ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι». «Θανάτου μελέτη» εἶναι γιὰ τὸν Σωκράτη ἡ σωστὴ φιλοσοφία· «διηνεκὴς μνήμη θανάτου» εἶναι γιὰ τὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀληθινοῦ μοναχοῦ. Κ’ ἓνας ἄλλος καλὸς Χριστιανὸς ποὺ ἦταν περίπου σύγχρονος μὲ τὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, ὁ Ἰωάννης Μόσχος, διατύπωσε τὴν ὠραία φράση: «Γενέσθω οὖν ὑμῶν φιλοσοφίας ἔργον, τὸ αἰεὶ μελετᾶν τὸν θάνατον· καὶ τῇ σιωπῇ καὶ ἡσυχίᾳ ἑαυτοὺς φυλάττετε». Δὲν ἀπέχει πολὺ, μοῦ ἐτόνιζε συχνὰ ὁ δάσκαλός μου, ἡ «θύραθεν φιλοσοφία», ἡ ἀληθινή, προπάντων ἡ Πλατωνικὴ ποὺ τόσο τὴν ἀγάπησε ὁ Ἀρέθας, ἀπὸ τὴν «ὑπερφυᾶ καὶ ὄντως φιλοσοφίαν».

29

Τὸ ἀντίγραφο τῶν «Πνευματικῶν Πλακῶν» τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος ποὺ εἶχαν οἱ μοναχοὶ τοῦ Ὀμπλοῦ ἦταν φθαρμένο, σκισμένο καὶ πολὺ δυσανάγνωστο. Ἔτσι, τὸ φθινόπωρο ἐκεῖνο τοῦ σωτήριου ἔτους 1416, δὲ μπόρεσα νὰ τὸ διαβάσω καλά. Ὁ δάσκαλός μου δὲν εἶχε δικό του ἀντίγραφο, ἤξερε ὅμως ἀπόξω σχεδὸν ὀλόκληρο τὸ κείμενο. Ὡστόσο, ἡ πρόθεσή του δὲν ἦταν νὰ κάνει τὴ σκέψη μου νὰ σταματήσῃ μπροστὰ στὴ θαυμάσια μορφή τοῦ μεγάλου ἐκείνου μοναχοῦ, ποὺ ἔζησε στὶς μέρες τοῦ δεύτερου Ἰουστίνου καὶ τοῦ Μαυρικίου ἢ κι’ ἀργότερα σὰ νὰ ζοῦσε σὲ μιὰν ἀγραφή σελίδα τῆς ἱστορίας καὶ πέρ’ ἀπὸ κάθε ἱστορικὴ ὥρα. Ὁ δάσκαλός μου εἶχε ἄλλο σκοπὸ· μ’ ἔβαλε νὰ μάθω κ’ ἐγὼ μερικὲς φράσεις τοῦ Ἰωάννου ἀπόξω, ἀλλὰ προπάντων ἐκεῖνες ποὺ θ’ ἀνοίγαν τὸ δρόμο γιὰ νὰ φθάσουμε στὴν κίνηση τῶν Ἡσυχαστῶν ποὺ σημειώθηκε, μὲ ὀρμητήριο τὸν Ἄθω, στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐξήντα χρόνια πρὶν γεννηθῶ.

Ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, ἀποτραβηγμένος στὴν «ἑσωτέραν ἔρημον», ἔχτιζε – ὅταν οἱ πολλοὶ ἐθαύμαζαν στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν ὑπέρλαμπρο ναὸ τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας – ἓνα ναὸ ἀθέατο μὲ λίθους αὐλοῦς, μὲ φράσεις σὰν τίς ἀκόλουθες:

«Ὁ σιωπῆς φίλος προσεγγίζει Θεῶ... Ἰησοῦ σιωπῆ ἐνέτρεψε Πιλάτον...». — «Μοναχός ἐστὶν ἄβυσσος ταπεινώσεως, ἐν αὐτῇ πᾶν πνεῦμα κρημνίσας καὶ ἀποπνίξας». «Ἠσυχαστὴς γνωστικὸς οὐ δεηθήσεται λόγων». Βασικὴ ἀρχὴ τῆς «ἡσυχίας» ἦταν γιὰ τὸν Ἰωάννη: «τὸ ἀποσείεσθαι κτύπους, ὡς τὸν βυθὸν ταράττοντας».

Ὁ Παχώμιος, τριακόσια περίπου χρόνια μετὰ τὴν Ἀνάστασι τοῦ Σωτῆρος, ἐθέσπισε τὸν πρῶτο κανόνα κοινοβιακῆς ζωῆς τῶν μοναχῶν ποῦ ἦταν, ὡς τότε, ἐρημίτες. Ὁ Μέγας Βασίλειος, μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα, ἐνίσχυσε μὲ τοὺς δικούς του κανόνες, ποῦ τοὺς διατύπωσε μὲ τὴ βοήθεια καὶ τοῦ φίλου του Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τὴν ἰδέα τῆς μοναστηριακῆς κοινωνίας. Ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, χωρὶς ν' ἀρνηθεῖ φανερά τὴν ἰδέα τῆς κοινωνίας τῶν μοναχῶν, ζήτησε νὰ διασώσει, καὶ μέσα σ' αὐτήν, τὴν ἀναχωρητικὴ ἀποστολὴ τοῦ ψυχικοῦ ἐρημίτη. Καὶ ὁ Συμεών, ὁ νέος Θεολόγος, ὁ ποιητὴς τῶν ἀγαπημένων μου ὕμνων, ἔφθασε ὡς τὸ σημεῖο, στὶς ὥρες τῆς ἀπόλυτης «ἡσυχίας» καὶ μοναξιᾶς του, ν' ἀντικρύζει «ἀκλινῶς» τὸ ἴδιο τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, ἐνώνοντας μυστικὰ τὴ σκοτεινὴ μοναξιὰ του μὲ τὴ φωτεινὴ μοναξιὰ τοῦ Θεοῦ.

Ὅταν ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ Ἀθωνίτης ἢ Λαυριώτης, ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ τὸν φίλο του, τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρο Φωκᾶ, ἱδρυσε στὸν Ἄθω τὸ πρῶτο μεγάλο καὶ ὀργανωμένο μοναστήρι, τὴ Λαύρα — τὴ Φλόγα ποῦ φθάνει ὡς τὸν οὐρανό, — ἦταν ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ κοινοβίου, ὅπως εἶχαν ἐπικρατήσῃ στὴ μονὴ τοῦ Στουδίου, ὅπου οἱ ἐρημίτες ἀποτελοῦσαν ἐξαίρεση καὶ ὅπου κανόνας ἦταν ἡ ἐργασία καὶ εἰδικώτερα ἡ ἀντιγραφὴ παλαιῶν χειρογράφων, καὶ ἡ ἀδελφικὴ συνεργασία, ὅπως τὴν εἶχε ζητήσῃ ὁ Μέγας Βασίλειος. Οἱ ἐρημίτες ποῦ εἶχαν φυτέψῃ ἀτομικὲς σκῆπτες στὴ θαυμαστὴ αὐτὴ χερσόνησο — μιὰ χερσόνησο ποῦ εἶν' ἓνα ὄχυρό ἀπὸ βράχια καὶ ποῦ ὁ Ξέρξης εἶχε τὴν ἐμπνευση νὰ τὴν κόψῃ καὶ νὰ τὴ χωρίσῃ ἀπὸ τὴ Μακεδονία — δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ὑποκύψουν στοὺς κοινοβιακοὺς κανόνες ποῦ πῆγε νὰ ἐπιβάλλῃ ὡς ὁ Πρῶτος ἀνάμεσά τους ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος. Λένε ὅτι ἀπὸ τὶς μέρες τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἶχαν καταφύγει στὸν Ἄθω ἐρημίτες, ἀλλὰ ὁ δάσκαλός μου κουνούσε τὸ κεφάλι του παρατηρώντας, ὅτι αὐτὰ εἶναι παραμύθια κι' ὅτι ὁ Ὀμπλὸς εἶναι, ὡς καταφύγιο μοναχῶν, ἀρχαιότερος ἀπὸ τὸν Ἄθω· κι' ἂν ὄχι ὁ Ὀμπλός, τὸ Γεροκομεῖο εἶναι ὅπωςδῆποτε ἀρχαιότερο. Ὁ σκληρὸς στρατιώτης Νικηφόρος Φωκᾶς δὲν πρόλαβε ν' ἀνταλλάξῃ τὴν πορφύρα μὲ τὸ ράσο καὶ νὰ περάσῃ, ἱκανοποιώντας ἓνα βαθύ του πόθο, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του πλάι στὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο. Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς, ὁ δολοφόνος του καὶ διάδοχός του, χωρὶς νὰ βάλῃ στὸ νοῦ του νὰ κατα-

φύγει ὁ ἴδιος μιὰ μέρα στὸν Ἄθω, πρόσεξε ιδιαίτερα τὴ Μεγάλη Λαύρα, χάρισε τὴ βασιλική του εὐνοια στὸν ἀδελφικὸ φίλο τοῦ θυματός του, τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο, κ' ἔδωσε τὴν ἔγκρισή του στὸ πρῶτο « τυπικόν » ποὺ ἀποφάσισε νὰ συντάξει καὶ νὰ ἐπιβάλλει στοὺς μοναχοὺς ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος. Ἀπὸ τότε ὁ Ἄθως — τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπως τ' ὀνόμασε πρῶτος Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος — ἄρχισε νὰ τραβᾷ πλῆθος μοναχοὺς· νέα μεγάλα μοναστήρια ἰδρύθηκαν· οἱ αὐτοκράτορες, καθὼς καὶ βασιλιάδες βάρβαροι, συναγωνίζονταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐκδηλώνοντας στὸν Ἄθω τὴν εὐνοιά τους καὶ στέλνοντας δῶρα πολύτιμα· καὶ κάμποσοι ἐστεμμένοι ἢ πλούσιοι καὶ ἄρχοντες τῆς γῆς παράτησαν τὰ κοσμικά τους ὀνόματα, τὰ σκῆπτρα ἢ τ' ἄλλα τους προνόμια, καὶ πῆγαν νὰ σώσουν τὴν ψυχὴ τους στὴν περήφανη χερσόνησο ποὺ μάταια παλεύουν οἱ ἄνεμοι καὶ τὰ κύματα, χτυπώντας τὴν, νὰ τὴν κάνουν νὰ τρομάξει ἀπὸ τὴ βουή τους.

30

Στὸ οὐρλιαχτὸ τῶν ἀνέμων καὶ τοῦ πελάγους ἀντιτάξανε οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἄθω τὴν « ἡσυχία » τους, τὸ ἀκατανίκητο ἐκεῖνο στοιχεῖο ποὺ ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ὀνόμαζε « σιωπῆς βυθόν ». Ὁ ἄββᾶς Ἰωάννης εἶχε πεῖ καὶ κάτι ἄλλο. Εἶχε πεῖ: « ἀκτῆμων μοναχὸς δεσπότης κόσμου ». Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἔχουν, βέβαια, πολλὰ κτήματα, πολύτιμα ἀντικείμενα καὶ πλούσιες ἐκκλησιές· ὡστόσο, οἱ μοναχοί, τουλάχιστον ὡς τὶς μέρες ποὺ ἦρθε στὴν ἐπιφάνεια τῆς ἱστορίας, χωρὶς νὰ φταῖνε οἱ ἴδιοι, τὸ κίνημα τῶν Ἡσυχαστῶν, ἦταν ὡς ἄτομα ἀκτῆμονες. Ἄρα, ἦταν « δεσπότης κόσμου ». Πολλοὶ ἀνάμεσά τους, ἂν καὶ ζοῦσαν μέσα σὲ πλούσια μοναστήρια ποὺ ὁ ἡγούμενος τῶν μοναχῶν τοῦ Σινᾶ θὰ τὰ θεωροῦσε ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν « ἄβυσσον ταπεινώσεως », καλλιεργοῦσαν ὡστόσο τὴν ἀληθινὴ ψυχικὴ μοναξιά, τὴν « ἡσυχία » ὅπως τὴ δίδαξε κ' ἐκεῖνος. Καὶ μέσ' στὴν ἀπόλυτη ἡσυχία καὶ σιωπῇ ἄρχισαν νὰ βλέπουν, ὅπως τὸ εἶχε ἰδεῖ ὁ ἀγαπημένος μου ποιητῆς Συμεῶν, ὁ νέος Θεολόγος, τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, ὄχι τὸ φῶς ποὺ « ἔκτισε » ὁ Θεὸς ὅταν εἶπε « γενηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς », ἀλλὰ τὸ « ἄκτιστον » φῶς ποὺ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, « τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν φῶς θεότητος » ποὺ εἶχαν ἰδεῖ καὶ οἱ Ἀπόστολοι.

Ὁ δάσκαλός μου, μιλώντας μου δῆθεν χωρὶς καμμιάν ιδιαίτερη πρόθεση, πήδησε τόσο ἀβίαστα καὶ αὐτονόητα ἀπὸ τὸν Συμεῶν, τὸν νέο Θεολόγο, στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, κι' ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ μᾶλλον τῶν διαδόχων του στὶς μέρες τῶν Παλαιολόγων καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὥστε ἄρχισε νὰ γεννιέται μέσα μου, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω καὶ ἴσως χωρὶς καν

νά τὸ θέλω, ἓν αὖ νέον εἶδος περιέργειας, ἡ ἱστορικὴ περιέργεια.

Καὶ ρώτησα τὸ δάσκαλό μου: Πῶς ἔγινε ἡ σιωπὴ καὶ ἡ ἡσυχία τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁθῶ ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον; Πῶς προκάλεσε ἡ σιωπὴ ἓνα τέτοιον κρότον, καὶ ἡ ἡσυχία τόση ταραχὴ;

Ἡ περιέργεια ποῦ ἄρχισε νὰ κυριεύει τὴ σκέψην μου ἦταν μεγάλη. Καὶ ὁ δάσκαλός μου, χαρούμενος ποῦ διαπίστωσε τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ μέσα μου, κοίταξε νὰ μοῦ τὴν ἱκανοποιήσῃ ὅσο μπορούσε καλύτερα. Ὅταν ἦταν ὁ δάσκαλός μου στὴν Κωνσταντινούπολη, στὶς τελευταῖες ἀδοξες μέρες τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ φιλόστοργου γιοῦ του Μανουὴλ ποῦ στὸ ἔτος 1416 συμπλήρωνε ἀκριβῶς τὰ εἴκοσι πέντε χρόνια τῆς μοναρχίας του, ἡ μεγάλη ἔρις μεταξὺ Ἡσυχαστῶν ἢ Παλαμιτῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων τους εἶχε, βέβαια, ξεθυμάνει. Ὡστόσο, τὰ γεγονότα ἦταν ἀκόμα νωπὰ, καὶ κάμποσοι ἀπ' ὅσους ἔλαβαν μέρος, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, στὴ μεγάλη ἔριδα ποῦ συγκλόνησε τὴν ἐκκλησίαν μας, τὴν ἀληθινὰ ὀρθόδοξην καὶ καθολικὴν (ὅπως ἐμεῖς τὴν ὀνομάζουμε), ζοῦσαν ἀκόμα στὰ ἔτη 1385 ὡς 1395 ποῦ ὁ δάσκαλός μου τὰ πέρασε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι, ἡ περιγραφή ποῦ μοῦ ἔκαμε ὁ δάσκαλός μου ἦταν ζωντανή. Κι' ἂν δὲν εἶχε γνωρίσει ὁ ἴδιος τὰ πρόσωπα τῶν πρωταγωνιστῶν, τὰ εἶχε γνωρίσει ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς, κι' ὁ δάσκαλός μου ἄκουσε ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ χεῖλη τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σοφοῦ πῶς σημειώθηκαν τὰ περίεργα ἐκεῖνα γεγονότα. Φυσικὰ, δὲν εἶχε παραλείψει ὁ δάσκαλός μου, φιλομαθὴς ὅπως ἦταν, νὰ μελετήσῃ καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς μεγάλης ἔριδος, προπάντων ὅσα ἔγραψαν ὁ Βαρλαάμ, Γρηγόριος ὁ Ἀκίνδυνος, ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ πατριάρχης Φιλόθεος, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἀπὸ τὴν ἄλλην.

31

Τὴ φωτιὰ τὴν ἀναψε ἓνας φιλόδοξος καὶ ἐριστικὸς μοναχὸς ποῦ ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὴν Καλαβρία τῆς Ἰταλίας, στὶς μέρες τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου, τοῦ νέου ὅπως τὸν ὀνομάζουμε, τοῦ τρίτου ποῦ φέρει τ' ὄνομα τοῦτο στὴ σειρά τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Ὁ εὐφυέστατος καὶ σοφὸς Βαρλαάμ ἔκαμε στὴν ἀρχὴ καλὴ ἐντύπωση· ἔτσι ὁ Ἀνδρόνικος, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ προσπάππου του Μιχαήλ ποῦ, γιὰ ν' ἀποτρέψει τὸν κίνδυνον ἀπὸ τὴ Δύση, ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Πάπα, ἔστειλε τὸν Βαρλαάμ νὰ διαπραγματευθεῖ τὴν ἔνωσιν, αὐτὴ πιά τὴ φορὰ γιὰ ν' ἀποτρέψει τὴν ἀπειλὴν τῶν Τούρκων ποῦ πίεζαν τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Βαρλαάμ στὴ Δύση δὲν πέτυχε. Γυρίζοντας στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ φιλόδοξος Καλαβρὸς ποῦ εἶχε

άσκήσει τή σκέψη του στη διαλεκτική, στὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ καὶ στὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο, νόμισε ὅτι μποροῦσε νὰ τὰ βάλει μὲ τὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ πού εἶχε ἀντλήσει τὴν πολὺ πιὸ γνήσια σοφία του ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Στὴ διαλεκτικὴ μονομαχία πού ἐπακολούθησε, νικητὴς ἀναδείχθηκε ὁ Γρηγορᾶς.

Ὁ Βαρλαάμ δὲ μποροῦσε νὰ ἡσυχάσει. Κι' ἀφοῦ δὲ μποροῦσε νὰ ἡσυχάσει, σκέφθηκε νὰ ἐπιτεθεῖ « κατὰ τῶν καθ' ἡσυχίαν ζώντων μοναχῶν ». Στὸ ἔτος 1340 ἄρχισε νὰ χτυπάει καὶ νὰ εἰρωνεύεται τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὁρους πού ἔργο τους καὶ ζωὴ τους ἦταν ἡ « ἡσυχία », ἡ « ἱερὰ σχολή », ὁ « θεῖος φωτισμός », ἡ « θέωσις ». Στὸν ἀγῶνα του κατὰ τῶν Ἡσυχαστῶν, τῶν « ὀμφαλοψυχιτῶν », ὁ Βαρλαάμ δὲ φαντάσθηκε ὅτι θᾶβρισκε ἓναν ἀντίπαλο πού, ἡσυχαστὴς ὁ ἴδιος καὶ ἀφιερωμένος στὴ θεία σιωπὴ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἦταν ἱκανὸς νὰ μετατρέψει τὴ σιωπὴ σὲ λόγο καὶ τὴν ἡσυχία σὲ δράση. Ὁ ἀντίπαλος αὐτὸς ἦταν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς πού ἔγινε ἀργότερα ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ πού ὁ πατριάρχης Φιλόθεος (ὁ ἴδιος πού θαύμαζε τὸν Συμεών, τὸν νέον Θεολόγο) τὸν ὀνόμασε, ἐγκωμιάζοντάς τον μετὰ τὸ θάνατό του, « θεοειδῆ » καὶ « οὐράνιον » νοῦν.

Ὁ Βαρλαάμ, ἀφοῦ ἀναψε τὴ φωτιά, ἔφυγε· ξαναγύρισε στὴν Ἰταλία ὅπου τὸν βόηθησε ὁ ποιητὴς Πετράρχης ν' ἀνεβεῖ σὲ θρόνο ἐπισκοπικὸ. Ὡστόσο, φεύγοντας, εἶχε ἀφήσει πίσω του πολλοὺς ἄλλους πού ἐξακολούθησαν μὲ φανατισμὸ τὸν ἀγῶνα, προπάντων τὸν ἱερομόναχο Γρηγόριο τὸν Ἀκίνδυνο καὶ τὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ πού ἀπὸ διαλεκτικὸς ἀντίπαλος τοῦ Βαρλαάμ ἔγινε δογματικὸς ὀπαδὸς του. Ὁ δάσκαλός μου ἔλεγε ὅτι ὁ Γρηγορᾶς ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ γίνεῖ ἓνας μεγάλος φιλόσοφος· ἀπὸ τὰ σαρανταπέντε του χρόνια καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς πολυτάραχης, ἀπὸ τὴν ὥρα ἐκείνη, ζωῆς του, ἔπαψε οὐσιαστικὰ νάναί φιλόσοφος καὶ νὰ ζεῖ στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἄρχισε, μ' ἓνα ἀνεξήγητο πείσμα, νὰ πολεμᾷ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ, νὰ γράφει λόγους ἀντιρρητικοὺς καὶ ν' ἀρνιέται κάθε συνθηκολόγηση πού τόσες φορές τοῦ πρότεινε ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ ἄλλοτε φίλος. Ἀκόμα καὶ στὴ « Ρωμαϊκὴ Ἱστορία » του, πού ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ἔτος 1204 καὶ φθάνει ὡς τὶς μέρες του, περνάει ὁ Γρηγορᾶς μὲ κάποια βιασύνη (ὡστόσο, μὲ μεγάλη ἱστοριογραφικὴ ἐπιδεξιότητα) ὅλα τ' ἄλλα γεγονότα, προπάντων ὅσα σημειώθηκαν ὡς τὸ ἔτος 1320, γιὰ ν' ἀφιερῶσει τοὺς τελευταίους εἴκοσι ἀπὸ τοὺς τριανταεφτά Λόγους τῆς ἱστορικῆς διατριβῆς του στὴν ἀντιδικία του μὲ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό, καὶ γενικώτερα στὸν ἑαυτό του, στὴ δράση του, στὴ φυλάκισή του, στὰ παθήματά του.

Οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους – κι' ἀνάμεσά τους ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς – ἔβλεπαν τὸ φῶς πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός· καὶ τὸ ὄραμα αὐτὸ ἦταν μιὰ « μυστικὴ θεωρία ». Ἦταν ἡ « φοβερὰ θεωρία » τοῦ Συμεών. Κλεισμένος ὁ καθένας στὸ κελλί του, προετοίμαζε ὦρες πολλὲς τὴν ψυχὴ του καὶ τὸ σῶμα του γιὰ τὴ στιγμὴ τοῦ « θείου φωτισμοῦ ». Καὶ ξαφνικὰ τὸ ἀόρατο γινόταν ὄρατό. Δὲν εἶχαν κανένα λόγο οἱ καλοὶ αὐτοὶ μοναχοὶ – δὲν εἶχαν καν τὴ δύναμη ἢ τὴν ἀδυναμία – νὰ ἐξακριβώσουν λογικὰ τὸ μέγα γεγονός πού σημειωνόταν μπροστὰ στὰ μάτια τους, νὰ θεμελιώσουν διαλεκτικὰ τὸ ὄραμά τους, δηλαδή ν' ἀποδείξουν ὡς πραγματικὸ γεγονός ὅ,τι ἦταν πέρ' ἀπὸ κάθε πραγματικότητα, ὅ,τι δὲ θάταν πιὰ γι' αὐτοὺς ἀναμφισβήτητο ἂν μπορούσε ν' ἀποδειχθεῖ λογικὰ. Ἦρθε, ὁμως, ὁ Βαρλαάμ γιὰ νὰ ταραξεί τὴν « ἡσυχία » τους, « αἰρετικούς φεῦ! τοὺς ἰδίους μυσταγωγούς καὶ τῶν ἱερῶν ἐπόπτας ἀναισχύντως ἀποκαλῶν », ὅπως γράφει ὁ πατριάρχης Φιλόθεος. Ὁ Βαρλαάμ τοὺς εἶπε ὅτι, ἂν τὸ φῶς πού λένε ὅτι βλέπουν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, δηλαδή ἡ ἀναρχὴ καὶ ἄκτιστὴ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἐξαπατοῦν τὸν κόσμον λέγοντας ὅτι τὸ βλέπουν, γιατί ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀσύλληπτη, τὸ φῶς τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀόρατο.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀναγκάστηκε ν' ἀπαντήσῃ, μεταβάλλοντας τὸ θαῦμα – τὸ θαῦμα, ὅπως τὸ ζοῦσαν οἱ μυστικοὶ « ἐπόπται » τοῦ Θεοῦ – σὲ δογματικὸ συλλογισμό. Δὲ θέλησε νὰ συμμορφωθεῖ στὴν ἐπιταγὴ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (ἢ τοῦ ἀφανέρωτου σοφοῦ πού ἔχει συνδυάσει τὰ γραπτὰ του μὲ τ' ὄνομα τοῦ Διονυσίου) πού λέει (στὸ βιβλίον « Περὶ θείων ὀνομάτων ») ὅτι, « τὰ... ἄρρητα σώφρονι σιγῇ τιμῶντες », πρέπει νὰ περιοριζόμεσθε στὴ δράση « τῆς πνευματοκινήτου... δυνάμεως, καθ' ἣν τοῖς ἀφθέγκτοις καὶ ἀγνώστοις ἀφθέγκτως καὶ ἀγνώστως συναπτόμεθα ». Ὁ Παλαμᾶς τιμοῦσε ἰδιαίτερα τὸν « θεοφάντορα » Διονύσιο. Ὡστόσο, δὲ συμμορφώθηκε στὴν παραπάνω ἐπιταγὴ. Καὶ ἀποφάνθηκε ὁ Παλαμᾶς ὅτι, ἐνῶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀόρατη, τὸ φῶς πού ἐκπέμπει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι μιὰ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, πού, ἂν καὶ αἰώνια, εἶναι ὄρατὴ· ἄρα, μιὰ ἐνέργεια πού δὲν ἔχει καμμιά σχέσιν μ' ἐκεῖνες τὶς ἐνέργειες πού ἐτέλεσε ὁ Θεός ὡς Κτίστης τοῦ κόσμου, ὡς δημιουργός.

Ὁ Βαρλαάμ – ὅπως συμπυκνώνει τὴν ἀντίρρηση τοῦ Καλαβροῦ μοναχοῦ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνός στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τέσσερα Βιβλία τῶν « Ἱστοριῶν » του – ἀπάντησε στὸν Παλαμᾶ ρωτώντας ἐπίμονα: « Εἰ οὖν μήτε κτίσμα τὸ φῶς ἐκεῖνο, μήτε θεοῦ οὐσία, θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, τί λοιπὸν ἢ δυσὶ λατρεύειν

θεοῖς, ἐνὶ μὲν, τῷ πάντων δημιουργῷ, ὃν καὶ ἀόρατον πᾶς τις ἂν ὁμολογήσειε, δευτέρῳ δέ, τῷ καθ' ὑμᾶς ὀρωμένῳ ἀκτίστῳ τούτῳ φωτὶ »;

Καὶ ὁ ὀπαδὸς τοῦ Βαρλαάμ, Γρηγόριος ὁ Ἀκίνδυνος, ἔγραψε ὀλόκληρη πραγματεία « περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας », βασιζόμενος τοὺς συλλογισμούς του, ἀκόμα καὶ τὴ φρασεολογία του, στὸν Ἀριστοτέλη, καὶ συνάγοντας ἀπὸ τοὺς συλλογισμούς του τὸ συμπέρασμα: « Ἐκ δὲ τούτων δῆλον τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ. Πᾶν γὰρ ὃ μὴ ἔστιν εἶδος ἐν ὕλῃ, ἔστιν εἶδος καθ' αὐτὸ ὑφ' ἑστῶς. Ὁ δὲ Θεὸς ἔστιν εἶδος ἄϋλον, ὡς δέδεικται· ἔστιν ἄρα εἶδος καθ' αὐτὸ ὑφ' ἑστῶς. Τὸ δὲ εἶδος καὶ ἡ ἐντελέχεια ἐλέγετο εἶναι ἡ τοῦ πράγματος ἐνέργεια. Ἔστιν ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον μὴτε ἔστιν ὕλη, μὴτε ἐν ὕλῃ εἶδος, μὴτε δύναμις παθητική, ἀλλ' ἔστι μάλιστα τὸ εἶναι αὐτοῦ, ὃ λέγεται αὐτοἐνέργεια, παντὸς ἐνέργεια ».

Οἱ ἀναλύσεις αὐτὲς δὲ μπορούσαν νὰ πτοήσουν τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ. Στὸ διάλογό του « Θεοφάνης ἢ περὶ θεότητος καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἀμεθέκτου τε καὶ μεθεκτοῦ », βάζει ὁ Παλαμᾶς τὸν Θεοφάνη νὰ ἐξηγεῖ στὸν Θεότιμο τ' ἀνεξήγητα. Βασισμένος σὲ πολλὰς ῥήσεις τῶν ἁγίων Πατέρων, ἐπιμένει ὁ Παλαμᾶς στὸν ἰσχυρισμό του ὅτι, ἂν καὶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι « ἀνέκφαντος », οἱ ἅγιοι « διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος μεθέξεως θεοειδεῖς γεγονότες καὶ θεοειδεῖ δύναμι λαμπρότητα Θεοῦ ἰδόντες καὶ παθόντες », πληροῦνται « ὑπερφουῶς ἀγλαΐας ».

Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἔπρεπε κι' αὐτός, ὅπως ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου, ν' ἀγνοήσῃ τὰ δογματικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Παλαμᾶ καὶ νὰ σεβασθεῖ τὴ στάση καὶ τὸ ὄραμα τῶν Ἠσυχαστῶν σὰ μιὰ μυστικὴ ἐμπειρία ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ τὴν ἐλέγξει ἡ διαλεκτικὴ. Ὡστόσο, δὲ μπόρεσε νὰ συγκρατηθεῖ. Ἔτσι, ἔχασε εἴκοσι χρόνια τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τὸ ἔτος 1340 ὡς τὸ ἔτος 1360 ποὺ πέθανε καὶ ποὺ τὸ λείψανό του, ὅπως τὸν εἶχαν προειδοποιήσῃ, σύρθηκε στοὺς δρόμους καὶ παραδόθηκε στοὺς σκύλους, ἔχασε τὰ πολυτιμότερα αὐτὰ χρόνια τῆς ζωῆς του βγάζοντας λόγους, διατυπώνοντας σοφιστικὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἀντιρρήσεις, χτυπώντας σκιὲς ἢ μᾶλλον τὸ ἀκτίστο φῶς ποὺ δὲν προκαλεῖ καμμιά σκιά. Ἔδειξε, βέβαια, ὅπως ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου, χ α ρ α κ τ ῆ ρ α. Ἀντιμετώπισε φυλακίσεις καὶ κατατρεγμούς, ἀρνήθηκε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο ποὺ τοῦ πρόσφερε ὁ Καντακουζηνὸς μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ σταματοῦσε τὸν ἀγῶνα, δὲ λύγισε οὔτε ὅταν, ἀναγκαστικὰ ἀπομονωμένος σ' ἓνα κελλί, δέχθηκε τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἀγαπημένου του πρωτότοκου γιοῦ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, τοῦ Ματθαίου ποὺ ὁ πατέρας του τὸν

είχε ανακηρύξει συμβασιλέα. Ήξιζε, όμως, να δείξει χαρακτήρα, παλεύοντας στο κενό; Ὁ Δημήτριος Κυδώνης, πού είχε χαρακτήρα ἐξίσου δυνατὸ καὶ σοφία μεγάλη, προτίμησε — ἂν καὶ ἦταν θαυμαστής τοῦ Βαρλαάμ καὶ δὲν παραδεχόταν διόλου τὶς δογματικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Παλαμᾶ — νὰ ἐκδηλώσει τὴ διαφωνία του χωρὶς πείσμα. Ἔτσι τὸν κράτησε πλάϊ του ὁ Καντακουζηνὸς ὡς πρῶτο γραμματέα του γιὰ ὅλες τὶς κρατικὲς ὑποθέσεις, ὡς τὸν « τοῖς πράγμασι μεσάζοντα », μολονότι ἤξερε πολὺ καλὰ ὅτι διαφωνοῦσε. Καὶ δὲν τοῦ ζήτησε ποτέ ὁ Καντακουζηνὸς ν' ἀλλάξει πεποιθήσεις.

33

Στὴ διένεξη Ἑσυχαστῶν καὶ Βαρλααμιτῶν ἐπαιρνε ὁ δάσκαλός μου μιὰ θέση πού μοῦ ἄρεσε. Μολονότι δεκατεσσάρων μονάχα ἐτῶν, συμμεριζόμενον τὴ γνώμη του ὅτι ὁ φανατισμὸς — σὲ θέματα, μάλιστα, πού ἡ φύση τους τὰ κάνει νὰ βρίσκονται πέρ' ἀπὸ κάθε συζήτηση καὶ ἔριδα — εἶναι περιττός. Μονάχα ὅπου ὑπάρχει ἔδαφος ὑλικό, εἶναι κάπως φυσικὸ ἢ ἔστω ἀναπόφευκτο νὰ ὑπάρχει καὶ πεδίο μάχης. Ὅταν ἡ ἐμπειρία μου εἶναι μυστική — τόσο, μάλιστα, μυστική πού δὲ χωράει οὔτε σ' ἓνα μονόλογο τῆς ψυχῆς μου —, δὲ μπορεῖ ἡ ἐμπειρία αὐτὴ νὰ πείσει κανέναν ἄλλον ἐκτὸς ἀπὸ μένα. Πῶς μπορῶ νὰ πείσω τὸ διπλανό μου ὅτι εἶδα μὲ τὰ μάτια μου τὸν ἴδιο τὸν Θεό, τὸ ἄκτιστο φῶς τοῦ προσώπου του;

Στὸ δεύτερο Λόγο του «Περὶ ἀκαταλήπτου», λέει ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «Ἐτίμησέ σε ὁ Θεός, οὐχ ἵνα αὐτὸν ὑβρίζης, ἀλλ' ἵνα δοξάζης· ὑβρίζει δὲ ὁ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ περιεργαζόμενος». Ποιὸς εἶναι, τάχα, ὁ Θεὸς πού τὴν οὐσία του κάμποσοι ἀπὸ μᾶς περιεργαζόμαστε; Ὁ Θεός, ὅπως λέει ὁ Ἡσαΐας, εἶναι «ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκηνὴν ἐπὶ τῆς γῆς»· εἶναι «ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς, ὁ ποιήσας τὴν γῆν ὡς οὐδέν». Ὅπως λέει ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ἡσαΐας δὲ μπόρεσε νὰ βρεῖ οὔτε «παράδειγμα εὐκολίας», κ' ἔτσι ἀναγκάσθηκε νὰ πεῖ ὅτι ὁ Θεὸς «τὴν γῆν ἐποίησεν ὡς οὐδέν». Ὡστόσο, ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού «περιεργάζονται» τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ! Καὶ τὴν περιεργάσθηκαν ὄχι μόνον ὁ Βαρλαάμ, Γρηγόριος ὁ Ἀκίνδυνος καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς — ἄνδρες σοφοὶ πού ξέχασαν ὅτι «τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνη» —, ἀλλὰ κι' αὐτὸς ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς. Ὑποστηρίζοντας ὅτι, ἐνῶ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀόρατη, τὸ φῶς πού ἐκπέμπει ὁ Θεός — ὄχι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ τὸ ἄκτιστο — τὸ βλέπουν οἱ ἅγιοι (« τοῖς ἁγίοις δὲ μόνοις διὰ τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας θεωρητόν »), ξεχώρισε τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸ ἄκτιστο καὶ αἰδίο φῶς μ' ἓναν τρόπο πού δὲ μπορεῖ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὸν συλλάβει.

Ὅποιοι, μετὰ τοὺς Ἀποστόλους, εἶδε τὸ ἄκτιστο φῶς πού εἶναι ἢ ἴδια ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἢ ἔστω ἢ λάμψη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πρέπει ν' ἀρκεῖται στὸ μέγα γεγονός καὶ νὰ σωπαίνει. Ἡ «δωρεά» τοῦ Θεοῦ εἶναι «ἀνεκδιήγητος»: «ὁφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν». Μ' ἄλλα λόγια, δὲν ἀποκλείεται διόλου νὰ φθάσει ὁ Θεός, γιὰ χάρη σου, στὸ ἀδύνατο — (δὲ φθάνεις ἐσὺ στὸ ἀδύνατο· ἐκεῖνος φθάνει) — καὶ νὰ σὲ κάνει ν' ἀντικρύσεις τὸ ἄκτιστο φῶς τοῦ προσώπου του. Ἐχεις, ὅμως, τὸ δικαίωμα νὰ βγεις καὶ νὰ διαλαλήσεις στοὺς ἄλλους ὅτι ὁ Θεὸς σὲ ξεχώρισε καὶ σοῦ φέρθηκε καλύτερα καὶ στοργικώτερα ἀπ' ὅ,τι φέρεται στὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων;

Νομίζω ὅτι δὲν τῶχεις τὸ δικαίωμα αὐτό. Καὶ εἶναι δὲ οἱ λόγοι πού με κάνουν νὰ λέω πῶς δὲν τῶχεις. Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι δὲν μπορεῖς ν' ἀξιῶσεις νὰ καταλάβουν οἱ ἄλλοι τὸ ἀκατάληπτο. Καὶ ὁ δεύτερος λόγος (μοῦ τὸν εἶπε, τὶς μέρες ἐκεῖνες, ὁ δάσκαλός μου καὶ τὸν δουλεύω ἀδιάκοπα μέσ' στὸ μυαλό μου) εἶναι ὁ σπουδαιότερος: Οἱ ἀδελφοί σου ἐκεῖνοι — οἱ γείτονες καὶ οἱ ἀγνωστοί, οἱ ἀναρίθμητοι — πού δὲν ἀξιῶθηκαν νὰ ἰδοῦν τὸ ἄκτιστο φῶς, μπορεῖ ν' ἀγαποῦν τὸν Θεὸ ὅπως κ' ἐσὺ ἢ καὶ περισσότερο ἀπὸ σένα· μπορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ν' ἀγαπάει ἐκείνους περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἀγαπάει ἐσένα· «ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ», λέει ὁ Παῦλος στὴν ἐπιστολή του πρὸς Ρωμαίους. Πῶς μπορεῖς νὰ ξέρεις ὅτι, ἀποκαλύπτοντας σὲ σένα τὸ ἄκτιστο φῶς τοῦ προσώπου του, σὲ θεώρησε καλύτερον ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων; Μπορεῖ σὲ κάποιον ἄλλον — σὲ κάποιον πού δὲν ἀντίκρυσε τὸ ἄκτιστο φῶς — νὰ χάρισε ὁ Θεὸς κάτι ἄλλο, κάτι πού νὰ σημαίνει μιὰ πολὺ μεγαλύτερη εὐνοια καὶ δωρεά· μπορεῖ νὰ τὸν ἔκανε νὰ πονέσει καὶ νὰ βασανισθεῖ ὅσο δὲν πόνεσε κανένας ἄλλος μετὰ «τὸν υἱὸν τοῦ ἀγαπητὸν ἐν ᾧ εὐδόκησε».

Ἄλλὰ κι' ἂν φθάσω στὸ σημεῖο νὰ πῶ ὅτι ὁ Θεός, ἀποκαλύπτοντας σὲ σένα τὸ ἄκτιστο φῶς τοῦ προσώπου του, σὲ διάλεξε σὰν τὸν πιὸ ἀξιο νὰ τ' ἀντικρύσει, λέω κάτι πού, ἂν εἶναι ἀλήθεια, σὲ ὑποχρεώνει ἀκόμα περισσότερο ν' ἀποσιωπήσεις τὸ μέγα γεγονός, νὰ τὸ κρύψεις ἀπ' ὅλους, νὰ τὸ διαψεύσεις κι' ὅταν ἀκόμα θὰ σὲ ρωτήσουν οἱ γείτονες· δὲν πρέπει νὰ μάθουν ποτὲ οἱ ἄλλοι ὅτι ὁ Θεὸς διάλεξε ἐσένα· δὲν πρέπει νὰ μάθουν ποτὲ οἱ γείτονές σου ὅτι εἶσαι καλύτερός τους καὶ ὅτι ἡ καρδιά σου εἶναι πιὸ καθαρὴ ἀπὸ τὴ δική τους.